

М.-р. П. Ісаїв.

Корінь криз і вихід з них.

Про сучасні кризи, головню економічну кризу, пишуть дуже багато і подають різні їх причини. Одначе мало хто доходить в своїх писаннях до найглибших причин, до коріння криз. Більшість авторів подає факти, які є радше наслідками, чим причинами, які при добрій людській волі повинні спричинювати явища, якраз противні до криз. Щоби переконатися про це, перегляньмо і зіставмо явища, що мають бути, на думку многих, причинами економічної кризи.

Найважлива з вказуваних причин — це гіпертехніка, яка викликала гіперпродукцію. Винаходи моторів, парового (1765 р.), бензинового (1837 р.), електричного (1867 р.) і мотора Дісла (1897 р.) дали нам вік гіпертехніки. Після обчислень працюють тепер в світі мотори зі силою 2-ох мільярдів механічних коней (НР). Два мільярди — це якраз число всіх людей на світі (докладно: в 1928 р. було всіх людей 1.913,500.000, а в 1933. р. згідно з усталеним приростом поодиноких частей світу слід прийняти число 2.043 мільйони). Отже на кожду людину, навіть дитину, припадає один механічний кінь (НР), що стало на неї працює¹). Табун двох мільярдів механічних коней брикає по світі і своїми копитами відганяє мільйони людей від варстату праці.

Сила моторів, використана в промислі, дала в короткім часі гіперпродукцію. По світовій війні т.зв. волюмен продукції (скільки всіх продукуваних товарів) збільшився 4—5 разів, а консумція, що правда, в перших роках по війні збільшилася, і то лиш на 10%, але зараз вернула до передвоєнного стану, а від 1929 р. впала понижче передвоєнного рівня. До зменшення консумції причиняються десятки мільонів безробітних в поодиноких краях та зменшення платні працівникам в наслідок використання механічної сили. Через це твориться *circulus vitiosus*, бо спадок ціни товарів коштом робітників задля впровадження машин зменшує консумцію.

Гіперпродукція наступила також і в рільництві та звязаних з ним ділянках в наслідок хемікалізації і моторизації та плекання спеціальних ростин. В часі світової війни німці винайшли таний спосіб добування з воздуха при помочі електричності азоту, потрібного як до вибухових матеріялів, так і до штучних навозів. Щоби фабрики амуніції оплатили себе, продукують багато штучних навозів, які зрівняли деякі піски з найліпшим чорноземом. Рільничі машини зменшили запотребовання вючних звірят до половини (н. пр. в Америці), а через те пасовища замінено на управну рілю. Плекання спеціальних ростин збільшило їх видатність, н. пр. видатність цукрової тростини на Яві збільшено на 60% і вона

¹) НР = horse power (по англ.) = сила коня = сила, потрібна, щоби 75 кг піднести на висоту одного метра на сек., або 1 kg на висоту 75 m на сек.

випирає бураки, а голяндська курка, що колись несла річно 70 яєць, нині через добір раси дає 270 і т. д. Все те викликало гіперпродукцію й обнизило значно ціну ріжних продуктів, а враз і ціну землі.

В торговлі поміж продуцента і купця та поміж купця і консумента втиснулася зі своїми величезними податками держава. Видатки на державу збільшилися через великий мілітаризм; воєнні довги і воєнні відшкодовання та збільшення державних апаратів задля більшого етатизму. (Деякі твердять, що держава, щоби дати 10 зол., мусить стягнути 40 зл., бо 30 зл. іде на кошти стягнення!)

Врешті чимало діє брак капіталу, спричинений браком золота. В порівнанні зі зростом господарської продукції, продукція золота не зросла в відповіднім розмірі. Багато золота втікло до Азії. Після обчислень в скринях і скарбницях Індій лишається річно золота на 1 мільярд франків і не вертає до обігу. Подібно й Хіни змінили свою монетарну систему і за її підклад замість срібла взяли золото, стягаючи його зі всіх сторін. Інші економісти не так нарікають на брак золота, бо все ж його добувають тепер два рази стільки, що перед війною, а підкреслюють натомість нерівномірне його розділення (1/4 всего золота світу стягнули Зєдин. Держави, а дальше Франція й Англія; інші ж не мають навіть на „позолочення“ своєї монети) та повільне його мандровання з одного місця в друге через брак довіря. Брак довіря потягає за собою брак кредиту.

Крім тих засадничих причин кризи вказують ще на такі як: наглий спад по війні цін, головно на споживчі товари, до якого не могли застосуватися скоро кошти продукції; дуже повільне примінення поодиноких господарств до міжнародної господарської ситуації, головно до вибраних державами ріжних підстав для стабілізації своїх валют; труднощі в льокаціях гроша через розтяглість процентової стопи між коротко- і довготерміновими позичками; кинення совітами на світові ринки великих засобів збіжжя, сирівців і півфабрикатів, по цінах нижчих коштів продукції (більшовицький демпінг); винагорода безробітних за те, що нічого не роблять, а часто й не хочуть робити; надто скорий інвестиційний розмах по світовій війні, створення власного промислу в Японії, Індіях, Хінах і т. д.

Ось менше більше всі подавані економістами причини кризи. Кожна з них без сумніву відіграла свою ролу в господарським замішанню, що повстало по війні. Одначе вони всі разом не вияснюють ще ані обсягу, ані глибини т. зв. світової кризи. Бо всі вичислені причини можна звести до двох спільних знаменників: гіперпродукція у всіх ділянках і брак довіря. Гіперпродукція, себто надмір, обильність, завеликі багатства причиною економічної кризи без дна і нужди без меж до людоїдства. Куріоз! Майбутні дослідники сучасности справді дістануть заворот голови.

Ріки світу течуть медом і молоком, а світ в розпуці, від продуктів тріщать магазини, а світ в боротьбі з недостатком, запаси живности йдуть з димом вогня або на дно океанів, а світ мре з голоду. Ось тому саме ті причини не вияснюють домінуючого явища наших днів. Глибших причин слід шукати деінде.

Чоловік складається з духа і тіла. Дух кладе своє п'ятно на всіх проявах людського життя, отже також і на господарських. Про вагу психологічного моменту в економічному житті переконалися більшовики на своїх колхозах. Цікавим є теж становище членів Фінансового Комітету Ліги Народів щодо причин кризи. Одні з них як Кассель і Стракош бачать причину кризи лиш в злім розділі золота, другі ж (більшість) висувають більше причин, як фінансового так і психологічного характеру, а злу репартизацію золота вважають тільки за наслідок кризи, а не причину. Безсумнівно слухність по стороні останніх, що не замикаються в сфері чисто господарських явищ, але господарську кризу лучать з тяжкою моральною кризою і пошукують їх причин глибше й далше. Щойно обі кризи разомвзяті дадуть нам синтезу сучасного явища, яке світ, маючи на увазі тільки економічні моменти — не зовсім влучно назвав „господарською кризою“

Зв'язок моральної з економічною кризою зілюструють отсі приклади. Припустім, що громадянства світу стали чесними, характерними і моральними та придержуються строго християнських засад в особистім, громадськім і державнім житті. Всі державні мужі мають до себе і зобовязань в імені держави повне довіря, бо їх честь і мораль та мораль їх громадянств не дозволять ломати підписаних трактатів. Такі державні мужі зобов'язуються принаймні 5 літ не порушити миру й договорів та на такий час роззброїться. А що мають до себе довіря, справді держави виконують зобов'язання, і $\frac{1}{3}$ -ту, а в деяких державах майже $\frac{1}{2}$ -гу розходів державного бюджету, що йшла на військо, можна повернути на господарське життя, зменшити податки і т. д. І ряд важних причин кризи усунений. Не даром нині радять поважно наперед над розброєнням моральним, по яким щойно черга на мілітарне.

Ось другий приклад: Переняті до глибин душі християнськими засадами капіталісти, повні великої любови ближнього, задержують для себе зі свого величезного майна потрібну часть на повне забезпечення вигідного життя собі й рідні — решта віддають для добра ближніх. Криза пересте існувати.

Тут саме корінь кризи. Безмежний людський егоїзм, погоня за майном без огляду на ближніх, а з тим нерівномірний розподіл достатків, згромадження незлічимої кількості капіталів в руках горстки, побіч убожества мільйонів. Брак етики й моралі господарського життя, а не брак засобів до життя, ось корінь лиха, ось корінь кризи.

Перегляньмо в часописах новинки, а сейчас збагнемо суть лиха: „В Монастирчу, повіт Жидачів застрілив один другого за

невіддання 50 сотиків“ („Діло“, ч. 272. з 16.X. 1933). Вістка коротка, але як же вимовна. Часописні звістки про того роду факти, вповні гідні ідеології Донцова, стрічаємо часто. Підставмо на місце 50 сот. капітали, а одержимо мільйони убійств. Хіба ж нині вже не тайна, що найбільше перли до світової війни фінансові потентати. Для жадоби зиску зі зброї, заліза, нітрогліцерини іграшкою було людське м'ясо 30-ти мільйонів. А й нині за параваном роззброєних нарад потентати капіталу. Кожне нове „ф'яско“ роззброєння — це натиски їх пружин. Факт, що по останнім маневрі Гітлера в закордонній політиці деякі фірми доставили державам зброї на півмільярда зол., далеко більше каже, чим всі заяви державних мужів. Зрештою, прочитайте кілька вириків з ідеології моральної гангрини Заходу в „Націоналізмі“ Донцова... „Правдива мораль та, де „справедливості не має“, якої приписи червоніють наче пишна багряниця... від крові людей невинних“ (195 ст.) Моральним є місто, оспіване Сандборгом в поемі „Чикаго“, місто свинарів і різників, гандлярів і шахраїв, бурливе, дике, галасливе місто, що розпихає всіх своїми широкими ліктями, в яким... різни мордують і вільно прямують даліше, щобши знов мордувати“ (199 ст.). За Донцовом втворює безкусий Чернява: „Якщо помагає вам хтось, вишукуйте в тому ж часі найслабше його місце під удар¹⁾. „Добрий п'ястук це найбільший апостол правди й науки“ (стор 7). „Дошукуйтеся підступу й облуди зараз в починах яких-небудь зносин з людьми, аби не було запізно (166 ст.). „Свинство ніколи не шкодить“ (53 ст.) — Ось і шпиль „культури“ заходу, вицвіт її духа, що шириться й у нас, ось і суть сучасної кризи.

Лихо не в самій формі господарського устрою, а в його дусі. Проти самої господарської системи світу не виступив ані 40 літ тому Папа Лев XIII. в енцикліці „*Rerum Novarum*“, ані недавно Папа Пій XI в своїй „*Quadragesimo Anno*“, — але дуже строго нап'ятували оба Святіші Отці затроєний дух, що ним наскрізь пересяк капіталізм. Тверда непогамована жажда зиску, повна осоружного егоїзму, заволоділа людьми, а необмежена вільна конкуренція довела до згромадження величезного майна, а з ним і деспотичної влади й економічної переваги в руках немногих. Та горстка, яка переважно тому лиш дійшла до багатств, що найбрутальніше змагалась і найменше числилася зі совістю, та горстка почала про все рішати і боротись за перевагу в державі, перекидаючи рівночасно свої впливи на міжнародній терен. Про суспільну справедливість дуже мало було чути в господарських відносинах. Любови не знали тут зовсім, з дуже малими виїмками, що їх майже на пальцях можна було почислити. А хто її знав, густо-часто встидався про неї говорити.

„Звідки ж то жахливий упадок ладу в хвилі найбільшого тріумфу організації людства“?, — запитує визначний вчений Ферстер і даліше розважас: „Захід утратив Христа і то станеться

¹⁾ „На Сході ми“ стор. 196.

причиною його згуби" — каже Достоевський. Розстрій огорнув найвищі осередки ладу і праці. Але люди сліпі на справжні причини, бо мова тих причин незрозуміла для чоловіка сучасності. Представники Церкви говорять: Де Бог Отець, Бог Син і Бог Дух Святий не царюють, там світ розпадається в атоми. Але сучасний чоловік так оглушений галасом довкруги попиту і подажі, що невидимі сили, — підстава всякого реального життя — не доходять до його свідомости. Живуть вони в його пам'яті як спомини днів дитинства, котрі бліднуть, як білі вітрила корабля, що відпливає на тлі неба й вод".

А на іншим місці пише той великий вчений: „Для розв'язки великанської проблеми сучасності брак нам взагалі сил релігійних, моральних і інтелектуальних. Мільйони розшалілих егоїзмів протиділає собі в анархістичний спосіб, кожний хоче мати, а ніхто не хоче давати. Нема вже жадних обожаних осередків, довкруги яких виключно може кристалізуватися громадянство. Що для одного є суттю і джерелом всякого здоров'я, то другий уважає за патологічний об'яв, в що один вірить як в святу правду, то другий переслідує як блуд, ворожний культурі. З такого стану речей пішла духовна розперзаність суспільности, опісля політична, а нарешті економічна. Хаос, повний чинників, що його розсаджують, держиться ще якийсь час в карбах за поміччю інтересів і цілком зовнішніх сил. Тимчасом, ще всьо зв'язане взаїмним оживанням і зобов'язаннями, тимчасом ще кружать векслі, уділяється кредиту і доставляється товари, — але чим більше внутрішній моральний хаос проявляється на зовні, чим більше загрожує всякій певності, тим скорше зближається день, коли під впливом страху один затримає свої товари, другий свої гроші, коли нагло всьо лишиться без вартости і коли вибухне загальна паніка, яка може завалити цілу т. зв. світову господарку. То було би ніщо інше, як лиш природний і неминучий кінець людської суспільности без Бога“.

А Давид Штраус ще в часі перших великих тріумфів нової природничої науки писав: „На мешканеву нужду засудили старого Бога. Для технічно-науково-природничого розуму з його лябораторійною методою Бог був якоюсь вибуялою гіпотезою. Той розум не міг поняти, що для людства ідея Бога в вищій сфері означає те саме, чим н. пр. в світі муравлів є великий, всім керуючий конструктивний інстинкт: в ідеї Бога, в карнім зв'язку з творчим Духом, повертає чоловік від стану відокремлення і матеріялізму до духового осередка всього добровільного ладу в світі і черпає з нього думку, чин і здібність самовідречення... Тому й розпадаються людські суспільности без релігій. Оба явища маємо сьогодні перед очима: людство, що втратило релігійні фундаменти своєї єдности — і релігію, якої деякі представники в великім ступні втратили сили перепоювати християнським духом держави і громадянства. В обох тих явищах корінь сучасної кризи“.

Через пару останніх віків продавали люди свого Бога — тільки не за 30 срібняків як Юда, а за стоси — за гори золота, мільйони, мільярди. І те золото новочасних Юдів зависло нині над світом як найгрізніша клятва. І той чоловік, що в останніх віках на місце Бога поставив золотого телця, на вид, як валиться вимріяна ним в снах гордовита піраміда, занімів з жаху і станув перед жакливою пустою — без Бога і без золота!

В своїй енцикліці Папа Лев XIII., п'ятнуючи моральне багно духа капіталізму, вказав, що тільки по впровадженню християнських засад в господарське життя й обмеженню ними людських егоїзмів, покращають соціальні відносини, що тільки коли на господарським світі витисне своє знамя хрест, зникне душність і температура соціальної гарячки. Кпинами й насміхом привітали енцикліку тодішні соловії реформ і потентати капіталу. Минуло ледви 40 літ, а кпини змінились в повторення тих самих думок і реалізацію їх в практиці. Доказ: Рузвелт і його акція. Американський генерал Джонсон, що з доручення Рузвелта веде цілу акцію реформ, писав: „Дотепер велику частину доходу з господарства вжито на розбудову продукційного апарату, а за мало його доходило до народньої маси, що би їй дати змогу купувати випродуковані продукти“. Подібно писав і сам Рузвелт в своїй книжці „Погляд вперед“, виданій в часі обнимання ним урядовання, в якій закидає, що з попередніх великанських зисків замало оберталось на зниження цін, підвишку платень та розділ дивіденд. Споживача, робітника і посідача акцій призабули, а з зисків будували нові й непотрібні фабрики, які нині стоять мертві, без заняття“ (Кооп. Респ. ч. 10. 1933. ст. 1). Іншими словами, свого ближнього і любов до нього призабули цілком. Майже докладне повторення слів енцикліки „*Regum Novarum*“. А предкладані Рузвелтом до підпису підприємцям зобов'язання щодо зисків з продукції (скорочення дня праці і зменшення власного зиску при незменшній платні робітників), це ніщо інше як змагання зобов'язати капіталістів до добровільного обмеження власних егоїзмів. Ріжниця тільки в методах. Папа Лев XIII. хотів довести до того обмеження шляхом поглиблення християнських засад, Рузвелт хоче це саме зробити зобов'язаннями, законами і контролюю держави (дещо подібно поступає і соціал-націоналізм). Але зла людська воля вміє все обійти закон. Для санації відносин на дальшу мету треба людської доброї волі, до чого може довести тільки релігійність. Цього глибоко свідомий сам Рузвелт і деякі американські круги. Недавно часописи принесли таку вістку: „Визначні світські люди з Нью-Йорку зорганізували комітет, якого гаслом є „Всі до Церкви“. На чолі руху стали жиди, католики і протестанти, а запросили на покровителя през. Рузвелта (бо з урядових кругів вийшла ініціатива, П. І.). Завданням того руху спонукати американську мо-

лодь запізнатися з релігійними засадами, щоби їх придержуватися в практиці¹⁾. Ініціатори руху розпочнуть кампанію в той спосіб, що скличуть наперед прилюдне масове віче під голим небом на площі перед ратушем... Розголос для справи переняв на себе звісний підприємець Баррон Колієр і переведе її одночасно по цілій Америці від океану до океану". („Діло, ч. 282 з 26. X. 1933). А при отворенні XV. міжнародньої конференції праці в Женеві 28. травня 1931 р. міністр Сокаль виразно покликався на енцикліку Пія XI. „Quadragesimo Anno“ та з натиском зазначив в своїй мові, що її на прямію повинні керувати міжнародньою організацією праці в новім періоді діяльності. Щораз частіше в економічних чи політичних журналах появляються статті, як н. пр. І. Бобжинського: „За католицизм чину“ в „Nasza Przyszłość“ т. XXXII (за вересень с. р.), які як засіб уздоровлення сучасних відносин подають впровадження в чин католицьких засад.

Так, треба було аж 40 літ (а звиш 60 від прийняття догми) і бездонної кризи, щоб світ повірив в непомильність Папи.

Коли на однім кінці світу кампанії й мітинги з кличами „Геть з Церкви“, на другім якраз навпаки. Бо на сході Евразії сумерк минулої епохи, а за проливом Берінга вже світання нової. На Сході вечірнє червоне марево, а на Заході вже раннє зарево.

„Не можете Богу служити і мамоні. Тому говорю вам: Не журіться вашою душею²⁾, що вам їсти або пити; ані вашим тілом, у що одягнутися. Чи ж душа не є чимсь більшим від корму, а тіло від одежі? Глядіть на птиці небесні, що не сіють ані орють, ані не збирають у стодоли, а ваш Отець годує їх. Чи ж ви не варті много більше, як вони? І хто з Вас, хоч би як дуже думав, може додати собі зросту на один локоть?..... Отже не журіться, кажучи: Що їсти-мемо, або що пити-мемо, або в що одягнемось? Бо всім тим погани журяться: знає предсінь ваш Отець небесний, що вам треба того всего. Шукайте ж перш Царства Божого і його справедливости, а се все доложиться Вам“.

Цілу глибину отих слів Св. Євангелії (Мат. 6,18) зрозумів світ щойно в ХХ. віці. Щойно величезний надмір багатств зі своїм наслідком — бездонною кризою переконує людство про Божеське походження тих правд.

„Люби Бога Твого цілим серцем твоїм, цілою душею твоєю і всею думкою твоєю — це найбільша і перша заповідь. А друга рівна їй: Люби ближнього твого як себе самого.“

¹⁾ Коли в Америці лунає гасло „Всі до церкви“, у нас Донцов своєю ідеологією нічим необмеженого ніцшеанського хижачтва, аморальности і безмежної розпезаности пристрастей відганяє молодь від Церкви і хоче викоринити християнський світогляд як ворожий його ідеології. В нас все спізняються на пів віку.

²⁾ В значінню: життям.

Щойно в останніх днях звернули увагу економісти на ці найбільші заповіді і зрозуміли, що вони для людства тим, чим вода для риб, роса для квітів, а сонце для природи. Коли гасне сонце, настаєть тьма.

„Да прийде царство Твоє“...

Глибінь цих слів щоденної молитви, — так часто повторюваних, а так мало зрозумілих для людей смеркаючої епохи — збагнув сучасний світ і як блудний син починає шукати в них розв'язки світових проблем.

С. Лишкевич.

„Між двох сил“.

(Оцінка книжок 95 грошової „Укр. Бібліотеки“).

Нема сумніву, що головна причина, чому маси не купують української книжки, це її дорожнеча. Пересічна ціна 10-15 аркушевої книжки в Галичині 4 зол. На таку суму ні селянин, ані робітник ніяк тепер не спроможеться.

Коли взяти за примір поширення книжки в поляків, то побачимо, що їх дорожчі книжки мають 3—4 тисячі, а дешеві — 95 грошівки — до 40 тисяч накладу. Те саме бачимо скрізь по всьому світі.

Друга важна причина, чому наша книжка не йде в маси, це її зависокий рівень відносно до інтелектуальних зацікавлень масового читача. Пересічний масовий читач вимагає від книжки не високих естетичних вартостей, а перш за все того, що дає йому змогу відірватися від сірої буденщини, отже цікавої фабули, сенсації. Коли для порівняння глянемо до статистики польського читачтва з 1931. р., побачимо на першому місці Жеромського, на другому Сенкевича, на третьому Марчинського. Перші два завдячують свої перші місця мабуть примусовій лектурі в школах. Виходило би, що на першій місці щодо почитності в масах стоїть Марчинський, дуже плиткий автор кримінально-порнографічних повістей, щось наче сьогочасний А. Діма старший. І таке діється не лише у поляків, але й у німців, французів і ін. народів. Аналигя до почитності колишніх апокрифів та повістей і непопулярності аскетичних творів.

Такий „дух часу“, та не можна його моральним людям вповні використовувати, бо зійшли б на дешевих порнографів. Але і не можна його легковажати, як це роблять головно католики, прим. наші ОО. Василіяни (на 160 книжок, виданих ними впродовж 30 літ, найдемо ледви кілька повісток у християнським дусі; вся решта це популярно-аскетичні твори).

Зі сказаного слідує, що під цю пору найкращим популяризатором є дешева цікава книжка. Тому треба би справді щиро привітати почин знаного в нас видавця жовтої преси п. Івана Тик-